

SZEKERNYÉS JÁNOS

„Arcára a kultúra dicsősége is reávéste vonásait...”

– Nagyszeben a magyar irodalomban és közműveltségben –

A történelem a XIII. század elején Erdélybe betelepült szászok anyavárosává emelte Nagyszebent. Évszázadokon át őrizte elsőségét a hét vár – az országrész német nevét is adó „Sieben Burg” – kiváltságos közösségében. A Szász Universitas, majd a Gubernium székvárosaként meghatározó szerepet játszott a középkori Transylvania, valamint az Erdélyi Fejedelemség eseménydús, fordulatos történetében. „Szeben külön hatalom és külön erő Erdély szívében – szögezte le 1943–44-ben Temesvárott papírra vetett *Sors és jelkép* című dél-erdélyi útirajzában, vallomások naplójában Méliusz József. – Középkorúak és a régi magánházak nem a ma született polgár hatalmáról beszélnek, amely nem a *citoyen*, hanem a *bourgeois* hatalma. A múlt századokban a polgár, értsd: a kereskedő, mohó kezével Kelet felé nyúlt, de szemét az irányító Nyugatról soha le nem vette. Az arany, a drágakő, a szőnyeg, a kelme Keletről jött, de a reneszánsz, ahogy arról a Huetius téri parókia csodálatos finomsággal kifaragott csipkés főkapuja beszél, a városra Nyugat vonásait nyomta rá, akárcsak a barokk. A szellemi köldökzsinóron Nyugat mindig a szászág hatalomra való erejét táplálta, hatalmi érdekei szerint.”

Mintát és alapot nyújtottak az erdélyi városi kultúra megteremtéséhez. Az épületek homlokzatát ékesítő művészen kifaragott kövek a humanizmus, a reneszánsz korára emlékeztetnek.

Erdélyi utazása során Kazinczy Ferenc is felkereste Nagyszebent, s naplójában elfogult tartózkodással és hűvös idegenkedéssel vélekedett a képtáralapító gubernátorról, Samuel Brukenthalról és a császárhű településről. „Még messziről látni, hogy Szeben századok óta hízik...” – rögzítette első benyomását a szász comesek városáról, s azt sem mulasztotta el megjegyezni, hogy a fenséges és díszes Brukenthal-palotában őrizték II. Rákóczi Ferenc Kupeczky János festette arcképét. A gótikus evangélikus nagytemplom oltára melletti hatalmas falfestményt, hármastagolású Krisztus-képet pedig a Budai Nagy Antal vezette 1437-es erdélyi huszita felkelés leverését követő évtizedben, 1444-ben fejezte be Rozsnyói János (Johannes von Rosenau) festőművész.

Nagyszeben magyar tradíciói azonban nem túlságosan gazdagok vagy mélyek. A szász zárkózottság, önvédelem, szándékos elkülönülés és merevség, valamint sok más ok következtében a magyarok csak nagyon későn telepedtek be a Szászföld szívébe. Az együttlakó etnikumok mindegyike bizonyos fokú elszigeteltségben élte a maga külön életét, építette a saját múltját. A magyar és a német nemzetiiség töredékei napjainkban immár csak szórványban élnek a teljesen elrománosodott város falai között. Két lába erősen elvékonyodott, meggyengült annak a háromlábú széknek, amelyik Cserei Mihály szép példázatában az erdélyi nemzetiségi együttélést jelképezte.

A Huet téri parókia kapuja

Borbély István, Sebesi Pál és mások véleménye szerint nem Nagydisznódon, hanem Nagyszebenben született a XV. és XVI. század fordulóján Heltai Gáspár, a neves kolozsvári nyomdász és fabulaíró. Apja, Johann Haltner állítólag jó módú háztulajdonos és mesterember volt Nagyszebenben, ahol a városi tanácsba is beválasztották.

Nagyszebenben látott nyomdafestéket 1597-ben Baranyai Decsi János törökök elleni harcra buzdító éneke, majd pár évtizeddel később Komáromi Csipkés György *Concio* című könyve.

A nagyszebeni evangélikus Magyar Oskola növendékei 1690 körül előadták a *Névtelen Comico-Tragoediát*. Az előadás szereplőit a Vett György-féle jegyzőkönyv rigmusából név szerint is ismeri és számon tartja a színháztörténet.

A XVIII. század eleji Erdély tudományos- és közéletének központi alakja, Köleséri Sámuel, tudós polihisztor orvoscént, természettudósként, bánya-főfelügyelőként, a főkormányzók titkáráként Nagyszébenben tevékenykedett, ahol könyvei egy részét is megjelentette. Erdély gubernátorának, Bánffy Györgynek a veje, báró Wesselényi István a kurucok elől Nagyszébenbe menekült, ahol naplót írt az 1704–1708 közötti évek családi, helyi és országos eseményeiről. Nagyszébenben hunyta le örökre a szemét 1706-ban, a Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc idején, a császárhű labanc generális, Apor István, Csík-, Gyergyó- és Kászsorszék korábbi volt főkirálybírája, akinek 1697–98-i bécsi útjáról írt naplóját Bíró Vencel adta ki 1930-ban Kolozsváron. A moldovai missziót is támogató erdélyi főúr halála után hat évtizeddel, 1766-ban adta ki Nagyszébenben Bod Péter (1712–1769) az első magyar nyelvű, betűrendes lexikont, a *Magyar Athenást*, amelyben több mint félezer magyar író életrajzát és műveit ismertette. Az írói lexikon mindmáig forrásértékű, mert Bod Péter kezében még jártak olyan művek, kiadások, amelyek közül mára jó néhányból nem maradt fenn példány, ezekről Bod leírása az egyetlen bizonyító forrás.

Nagyszébenben tartották fogva 1738-ban a hamis vádak alapján letartóztatott gyalakutai Lázár János grófot, Erdély későbbi főkormányzóját, aki alkalmi poétaként több gyászverset, epitáfiumot, elbeszélő költeményt írt.

Fábián Dániel és Cserei Mihály szerkesztésében Nagyszébenben jelent meg 1789-ben a régió első magyar nyelvű közéleti lapja, az *Erdélyi Magyar Hírvivő*. 1817-ben Szebenben hagyta el a nyomdát az *Öt szomorú játék, írta egy hazafi* című kötet, amelynek – mint az később kiderült – a neves matematikus és szépíró, a Szeben vármegyei Bolyán született Bolyai Farkas volt a szerzője. A pesti Nemzeti Theátrum újdonságként mutatta be 1814. szeptember 19-én Louis-Charles Caigniez és Johanna Weissensturn-Franul szerzőpáros *A szebeni erdő* című román tárgyú regényes színdarabját, amely különböző fordításokban és átdolgozásokban évtizedeken át szerepelt aztán a magyar színházak műsorán is. Erdélyi ügyekben Mária Terézia császárnő udvari tanácsosának, Cserey Farkasnak Mária dicséretére írt verses hitbuzgalmi munkája második kiadásban Nagyszébenben jelent meg 1830-ban.

Krisztus-kép az evangélikus nagytemplom oltára mellett, Rozsnyói János munkája 1444-ből

Kérészlét jutott osztályrészül az 1864-ben alapított magyar nyelvű sajtóterméknek, az *Erdélyi Hírlap*-nak, amelynek sorsában a később indított *Szeben és Fogaras Vármegye* című újság is osztozni kényszerült. A Nagy Miklós szerkesztette *Vasárnapi Újság* 1868. március 22-i számában közölte Réthi Lajos *Az erdélyi századok és mostani ispánjuk* című cikkét.

Franz Neuhauser: *Vásár a Nagypiacon*, 1798

Szász népviselet, Kós Károly rajza

Szeben a XIX. században az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legnagyobb garnizonvárosának, a két világháború közötti évtizedekben pedig Dél-Erdély legfontosabb katonai és pénzügyi központjának számított.

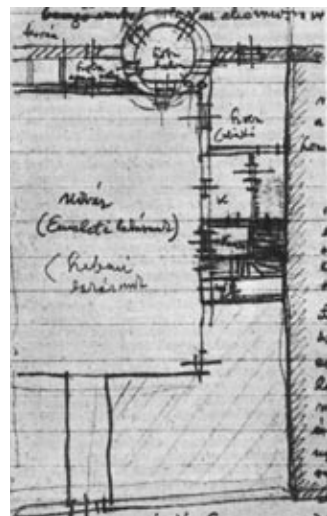
Nagyszébenben nevelkedett a XIX. század végén Kós Károly, a neves író, építész, grafikus, politikus, lap- és könyvkiadó, valamint az emlékiratszerző kolozsvári mérnök, Lám Béla, a „csucsai várkisasszony”, a fiatal Boncza Berta Ady előtti gyűrűs vőlegénye. A kiváló erdélyi publicista és közéleti férfiú, Balogh Edgár hivatásos katonatiszt-édesapja a nagyszébeni Kesslerék családjából származott, s a Cibin-patak partjára települt városban ringott a bölcsője a kiváló magyar szobrásznak, Borsos Miklósnak, valamint a festőművész Andrásy Zoltánnak is. Kós Károlynak – miként azt önéletrajzában megjegyezte – különösen Nagyszében felsővárosában a részben az egykori várfalra épített régi polgárházban bérelt emeleti lakásuk egyik mély ablakfülkéjével s kupolamennyezettel rendelkező szobája vésődött erősen az emlékezetébe: „Az ablakból a mélyen alattunk elterülő alsóvárosra láttunk, azon túl a tornyosuló hegyekre... Ez a szoba erősen izgatta gyermeki fantáziámat. Belőle csapott meg első ízben – akkor még tudatomon kívül – rég múlt erdélyi századok ódon illata, kőbe írott romantikája. De ezt az illatot lehelte, ezt a romantikát tükrözte a város is. Nem az egész város, csupán az

egykori bástyás falakon belüli felsőváros (Oberstadt), mely szebeni gyermekkorom szűk családi otthonán kívüli, szülei engedéllyel vagy megbízásukból való járás-keléseim és titkos, önálló kószálásaim korlátozott színhelye volt: a »Grosser Ring« szabályos négyszöge, közepén a kőkávás, vasrácsos közkúttal, a szegélyező puritán, zárkózott, józan barokkos-reneszánsz patrícus házsoraival, a hatalmas bécsi barokk »Brukenthal palotával« és a barokk katolikus templommal, a várostorony, a romantikus »Kleiner Ring«, a hegyes tornyú temérdek szász katedrális, a »Hundsrücken« a félezer esztendő városházzal... Ezt a Szebent látta az én gyermekszemem, ennek a régi szász városnak a képe, hangja, illata ágyazódott be emlékezetembe kitörülhetetlenül, hogy eljövendő időkben, ha elérkezett annak az ő ideje, életre ébredhessen bennem.” A még Kosch Károly nevet viselő, szász származású későbbi építész és szépíró a város akkori egyedüli magyar tannyelvű iskolájában végezte az elemi első három osztályát. Tízestendő korában, 1893-ban családjával a „kulcsos városból”, ahol megtanult németül, Kolozsvárra költözött.

A Kós Károly által is említett Hundsrücken – „Kutyahát” – utca egyik öregházában bérelt lakást Nagyszébenben családja számára a Gyergyócsomafalván született székely órás-mester és ékszerész, Borsos Miklós, a későbbi szobrászművész édesapja, akit annyira vonzott „a város szépsége, környéke, ódon varázsa, a szászok szorgalmas, megbízható népe”, hogy falai között telepedett le, boltot nyitva a Disznódi utcában. Gyermek- és serdülőkori élményeit 1989-ben *Visszanéztem félutamból* címen kiadott önéletrajzában idézte fel a XX. századi magyar szobrászat egyik legkiválóbb alkotóegységisége.

Hídvégi Mikó Ferenc, Szamosközy István s emlék-, krónika- és naplói író társaik nyomán Móricz Zsigmond *Erdély* című regénytrilógiája *Tündérváros* kötetében részletesen leírta, hogy miként sikerült Báthory Gábornak csellel bejutnia az erdélyi fejedelmeknek fegyveresen is ellenszegülő Nagyszében falai közé. A historikusok közül jó néhányan azt állítják és vallják, hogy Erdély fiatal fejedelmének csínye miatt – amely után úgymond „egész Európa rajtuk nevetett” – haragudtak a szebeni szászok a magyarokra. Mindenesetre a szász helytörténészek a város múltjának külön korszaként tartják számon és tárgyalják a „megszállás” évtizedeit. A szászok „kétkulacsos” magatartását az erdélyi magyarokkal szemben Hídvégi Mikó Ferenc a következőképpen jellemezte: „minden változásokban úgy viselték magukat, hogy az erősségekben magokat oltalmazták. Akár német, román, mi jött reájok, jó idejében ahhoz

Kós Károly vázlata nagyszébeni lakásukról

Utcarészlet az evangélikus templom tornyával 1900-ból

állottak, és onnan hallgatták csak, az ellenség mint bánt velünk, mint rontottak, pusztítottak, belőlünk halmokat hogy raktak...”

Jósika Miklóstól és Kemény Zsigmondtól kezdve Jókai Móron, Benedek Eleken, Móricz Zsigmondon és Makkai Sándoron át Lengyel Balázsig, illetve a Kolozsvárott pár éve elhunyt Szabó Gyuláig mindazok, akik történelmi regényeket, elbeszéléseket írtak Erdély múltjának valamelyik mozgalmas, válságos korszakáról, hosszabb vagy rövidebb fejezeteket szenteltek a „szászok erős fészke”nek, Nagyszebennek is. *A sátán labdái* címen kiadott „történelmi tudósításában”, dokumentumregény-ciklusában Szabó Gyula sűrűn ejtett szót a II. Rákóczi Györggyel, Kemény Jánossal és Barcsai Ákossal is tengelyt akasztó Nagyszebenről, amely fegyverrel is kész volt megvédeni autonómiáját, kiváltságait. A történetírók véleménye

szerint „Bethlen Gábor és az őt követő I. Rákóczi György kora e település számára is megteremtette az oly sokat óhajtott békét, és lehetővé tette a gazdasági fellendülést, ami nagyban hozzájárult a művelődési élet felvirágzásához.” Lengyel Balázs *A szebeni fiúk* című ifjúsági regénye – dramatizált változatát Árkosi Árpád rendezésében mutatta be a budapesti Kolibri Színház – 1848 őszén játszódó izgalmas cselekményének szintén a Cibin-parti város a színtere.

A tájegység szülöttét, a Vízaknán 1870-ben világra jött Z. Szöcs Gézát, aki magyar, latin és román nyelvet tanított a nagyszebeni állami főgimnáziumban, s aki a XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedében megkísérelte itt megvetni és megszilárdítani a magyar nyelvű sajtót és literatúrát, az irodalom „rég, érdemes munkásaként” emlegették kortársai.

Reményik Sándortól Majtényi Erikig az újabb kori erdélyi líra több jeles alkotóját ihlette meg, készítette hosszabb-rövidebb költemények írására Szeben múltja, jellegzetes hangulata és patinás szépsége. *Óda Szebenhez gyermekhangra* címen írt és közölt verset Lászlóffy Aladár, s lírai szöveggel hódolt a városnak a közelmúltban Lackfi János is. Az 1989-es romániai változásokat követően több magyar nyelvű lap alapításának, szerkesztésének gyűrűköttek neki a Nagyszebenben élő értelmiségiek. A tájegység szörvénymagyarságának tájékoztatását, pallérozását vallotta elsődleges céljának a 1994-től megjelenő *Nagyszeben és Vidéke*, valamint a Serfőző Levente alapította és szerkesztette *Szebeni Újság*.

Magyar vonatkozásban is tökéletesen találónak érezzük és tartjuk a tömör városjellemezést: „Szeben arcára a kultúra dicsősége is reávéste vonásait...” ■

Várbástyák képe, 1910

